

Анотація

Кирилюк А. О. Римо-католицькі монастирі Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2020.

Предметом дослідження в роботі є функціонування римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії у кінці XVIII – першій половині XIX століття, церковно-адміністративні межі якої у зазначений період збігалися з територією Волинської губернії. Тему дисертації актуалізує відновлення церковно-адміністративної структури Римо-Католицької Церкви в незалежній Україні, яка була зруйнована за роки радянської влади. Дослідження спирається на аналіз та узагальнення широкого кола первинних архівних та опублікованих джерел, вітчизняної та зарубіжної історіографії.

У роботі прослідковано процес формування мережі римо-католицьких монастирів на Волині. Вивчений матеріал дозволив стверджувати, що наприкінці XVIII століття в межах Луцько-Житомирської дієцезії діяло 53 римо-католицькі монастирі (з них 48 чоловічі і 5 жіночі). Переважно вони знаходились у містах і містечках західних і південних повітів Волинської губернії, що було зумовлено густотою населення та локалізацією резиденцій магнатів, котрі домінували серед фундаторів чернечих осередків. Найбільше монастирів виникло у XVII столітті, – 28, дещо менше у XVIII столітті – 16. Чисельну перевагу мали домініканці та кармеліти (відповідно 13 і 12 монастирів); дещо менше було бернардинських монастирів (8), францисканських (6), ордену тринітаріїв (5). Інші чернечі ордени (капуцини, августинці, піари, реформати, бригідки, шаритки) були представлені на Волині двома-трьома осідками.

З приєднанням волинських земель до складу Російської імперії управління монастирями зазнало змін: замість підпорядкування генералам орденів, їх було підпорядковано єпископам. На чолі кожного монастиря стояв настоятель, якого обирала чернеча громада, а затверджувала консисторія. Деякі ченці мали

священницький сан і виконували обов'язки парафіяльного священика при монастирі або сповідника чи капелана у каплицях в магнатських маєтках. Ченці без сану виконували послух у монастирі відповідно до статуту та конституцій орденів. Поряд із братами у монастирях служили новіції – особи, які навчались та готувались до складання чернечих обітниць. Окрему групу становили лаїки – особи без чернечих обітниць, які жили у монастирі, виконуючи різні обов'язки, переважно господарські.

Основу життя монастиря становила духовна діяльність, яка передбачала утримування парафій при монастирських костелах або роботу у парафіях, де бракувало священників. На початку ХІХ століття з 53 монастирів Луцько-Житомирської дієцезії парафії мали 36 монастирів. Упродовж першої половини ХІХ століття спостерігався чисельний приріст парафіян монастирських парафій. Місцями паломництва вірян стали Луцький домініканський монастир і Бердичівський монастир босих кармелітів, де були чудотворні ікони Божої Матері, короновані у ХVІІІ столітті. При монастирських костелах діяли релігійні братства або розарії (останні характерні переважно для домініканських монастирів), які активізували участь пастви у духовному житті дієцезії, були однією з форм зав'язків ченців із зовнішнім світом, оскільки статuti багатьох орденів передбачали жорстку аскезу для чернецтва.

У дослідженні також розкрито функціонування шкіл при монастирях. Зроблено висновок, що волинські католицькі осідки відігравали важливу роль в поширенні шкільної освіти до початку 1830-х років. Монастирі утримували як парафіяльні, так і повітові школи, навчальний процес у яких опирався на освітні традиції, закладені Едукаційною комісією останньої третини ХVІІІ століття. У 1803 році у Луцьку відбулося зібрання римо-католицького духовенства, на якому монастирі зобов'язали утримувати початкові школи або виділяти кошти на їх функціонування. Опрацьовані джерела дали підстави стверджувати, що школи діяли при 33 римо-католицьких монастирях Луцько-Житомирської дієцезії упродовж перших трьох десятиліть ХІХ століття. У парафіяльних школах учили читати і писати польською мовою та арифметики. До шкіл повітового рівня належали школи при монастирях піарів у Дубровиці та Межиріччі Корецькому,

босих кармелітів у Бердичеві, а також при тринітарському у Берестечку. Учні були дітьми місцевої шляхти, зрідка – унійних священників. Цілковита ліквідація монастирських шкіл відбулась після Листопадового повстання 1830 року. В їхньому функціонуванні російський уряд бачив засіб збереження польського ідеологічного впливу на місцеве населення.

Відзначено, що при монастирях діяли шпиталі – заклади, які були проявом добродійної діяльності ченців. Братія монастирів доглядала за хворими, людьми похилого віку та сиротами. Монастирі боніфратрів та шариток спеціалізувались на утриманні шпиталів, що було їхнім основним послухом.

У дисертації проаналізовано тематичний та жанровий репертуар монастирських бібліотек. З'ясовано, що бібліотека була невід'ємним атрибутом кожного монастиря. Виявлено, що найбільші книгозбірні мали монастирі, що утримували навчальні заклади (піарський монастир у Дубровиці, тринітарські монастирі у Берестечку та Луцьку). Функції бібліотеки не зводились до суто освітніх. Лише частина літератури у книгозбірнях була призначена для забезпечення навчального процесу, зміст решти книг передбачав задоволення інтелектуальних потреб чернецтва. У дисертації бібліотеки розглядаються, як невід'ємна частина монастирської культури.

Монастирське господарство було складовою традиційної господарської культури Волині. У роботі з'ясовано матеріальне забезпечення монастирів, розкриті основні галузі господарства, які розвивались у монастирських фільварках. Зроблено висновок, що ченці у свої маєтках використовували як вільнонайману працю місцевого люду, так і послуговувались працею залежних селян, розміри панщини яких були зафіксовані в інвентарях та візитаціях. Економічна діяльність монастирів базувалась переважно на екстенсивних методах господарювання із слабо розвиненою агрикультурою.

У дисертації проаналізовано нормативно-правові акти Російської імперії, які окреслювали поле функціонування Римо-Католицької Церкви в державі. Виділено основні етапи у правовому регулюванні діяльності римо-католицьких монастирів, що переважно збігалися з роками правління російських монархів. Зроблено висновок, що російське законодавство було спрямоване на вироблення

такої форми управління усією конфесією, яка склалася щодо Православної Церкви, повністю підпорядкованої державі разом з усіма своїми інституціями. Внаслідок такої правової політики поступово руйнувалися усталені віками традиції внутрішнього життя римо-католицьких монастирів.

Жорстких утисків католицькі ченці зазнали за правління імператора Миколи I, який використав як привід Листопадове повстання 1830 року для видання указів про ліквідацію 35 римо-католицьких монастирів у Луцько-Житомирській дієцезії, закриття повітових шкіл при усіх монастирях, передачу власності римо-католицьких монастирів державі і переведення духовенства на державну пенсію із поділом монастирів на штатні та заштатні.

Окрему увагу приділено практиці реалізації згаданих указів Миколи I. Визначено, що ченці з ліквідованих монастирів переводилися до монастирів того ж ордену, ті з них, що мали духовний сан, з дозволу єпископа зараховувались до парафіяльного духовенства. Передачу монастирського майна у власність держави організували місцеві чиновники та поліція. Більшість костелів скасованих монастирів отримала Православна Церква з метою посилити її слабкі позиції на Волині. Монастирські будівлі перейшли у володіння навчальних закладів, цивільних та військових установ. Нова хвиля закриття монастирів прокотилася у 40–50 роках XIX століття. До кінця XIX століття на Волині залишилось лише два римо-католицькі монастирі.

Внаслідок ліквідації римо-католицьких монастирів Луцько-Житомирської дієцезії віряни-католики втратили чимало своїх святинь, а ченці – місця свого багатовікового служіння Богу. Час сприяв руйнації монастирських комплексів, які залишились без своїх справжніх господарів. Було втрачено чимало книг із монастирських бібліотек. Закриття монастирів негативно вплинуло на культурний розвиток регіону, зруйнувало його своєрідність, яка формувалась упродовж віків.

Ключові слова: Римо-Католицька Церква, Російська імперія, Луцько-Житомирська дієцезія, Волинська губернія, чернечий орден, монастир, чернецтво.